

MARXISTICKO-LENINSKÁ TEÓRIA POZNANIA A SÚČASNÁ VEDA

PAVEL VASILIEVIČ KOPNIN

Referát prednesený na II. všezväzovej konferencii o filozofických problémoch prírodných vied, ktorá sa konala 1.—4. decembra 1970 v Moskve. Referát uvádza-
me v skrátenom znení.

I. Filozofia a veda

O problém vzájomného vzťahu filozofie a vedy sa zaujímali myslitelia počas celých dejín vývoja filozofie i špeciálnych oblastí poznania. Nadobúdala rôzne formy v závislosti od úrovne tak špeciálnovedeckého, ako aj filozofického myslenia. Odhalenie ich spojitosti a vzájomného vplyvu je veľmi zaujímavá a poučná stránka v dejinách vzniku a vývoja ľudskej kultúry. V súčasnosti nadobúda tento problém zvláštny význam, pretože sa objavili jeho nové aspekty spojené na jednej strane s búrlivým rozvojom vied, zvlášť prírodných, na druhej strane premenou samej filozofie v marxizme-leninizme na systém vedeckého poznania.

Ešte nikdy sa vo filozofii s takou intenzitou nediskutovalo o probléme vedy ako v súčasnosti. Niet jediného smeru vo filozofii, ktorý by sa s veľkým záujmom a zaujatou nevyjadroval k fenoménu vedy, nevytváral koncepcie rozvoja vedy a nezaoberal sa jej vplyvom na osud ľudstva.

Necháme stranou otázky spojené s filozofickým chápaním vplyvu progresu vo vede a technike na ľudskú civilizáciu vcelku a budeme sa zaujímať o epistemologickú stránku vzťahu filozofie a vedy.

V kruhoch buržoáznych mysliteľov ešte vždy je rozšírená koncepcia striktného oddeľovania filozofie od vedy. Tá v danom prípade trhá spojitosti s buržoáznu filozofiou 17. a 18. storočia a prvej polovice 19. stor., ktorá sa snažila v hraniciach dostupných jej času zjednotiť a v jednotlivých prípadoch aj zjednotila filozofiu so vznikajúcimi a vyvíjajúcimi sa oblasťami vedeckého poznania. Dnes vidia buržoázni filozofi v osamostatnení filozofie jej spásu, v odtrhnutí od vedy jej osobitosť a zvláštne miesto vo vývoji duchovnej kultúry ľudstva. Nesmie byť systémom vedeckého poznania, ktoré sa opiera o fakty a ich verifikáciu. Filozofia bez vedy, to je súčasná filozofia, ktorá vystupuje ako koordinátor ľudských hodnôt.

Vybudovať filozofiu na poznání, ktoré je protikladné vede, to je jedna z ideí súčasného existencializmu, ktorého predstavitelia vyzdvihujú ako prvotnú nejakú predvedeckú skúsenosť prežívania sveta. Veda nie je schopná vystihnúť skutočnú podstatu vecí, lebo sama sa buduje na základe prežívania sveta, vo vzťahu ku ktorému je druhoradá.

Odrhnutie filozofie od vedy, to nie je len teoretická reflexia, ale súčasne i prax pohybu filozofického myslenia. Skutočne, rozličné smery buržoáznej filozofie spravidla nevydržia prísne kritériá vedeckého myslenia, a ako ospravedlnenie svojej insolventnosti pred stále sa rozvíjajúcou vedou, vzniká teória nevyhnutného osamostatnenia sa filozofie od nej. Pozitivismus redukuje napr. filozofiu na logiku vedy, logickú analýzu jej jazyka a vlastné filozofické problémy vytlačá za hranice vedeckého poznania do oblasti viery. Tým sa filozofia po vylúčení logickej problematiky oddeľuje od vedy a stavia sa proti nej.

Ako teoretické zdôvodnenie odtrhnutia filozofie od vedy často vystupuje koncepcia scientizmu, ktorá sa opiera o úzke chápanie vedy. Vedu chápe ako tzv. pozitívnu vedu, ktorá sa zaoberá interpretáciou faktov, ktoré pripúšťajú empirickú verifikáciu. V takom prípade je veda systémom procedúr, manipulácií s faktami na základe logického aparátu v hraniciach súčasnej formálnej logiky. Pritom sa z vedy vytláča ľudský hodnotiaci prístup k skúmanému objektu. Vtedy však prestane byť formou spoločenského vedomia nielen filozofia, ale aj špeciálne odvetvia vedy, ako je napr. teoretická fyzika, biológia atď., ktoré vzaté v celom ich obsahu vypadnú z pojmu vedy.

Nie je ťažké spozorovať, že izolácia filozofie od vedy má z druhej strany za následok odstránenie filozofie z vedy, pričom takéto očistenie vedy od svetonázorových ideí sa pokladá za prostriedok jej vývoja. Pritom filozofiu strašia vedou, ktorá akoby si všetko podriaďovala a chystala sa úplne zaplniť spoločenské poznanie, vytlačiac z neho všetky ľudské hodnotiace idey. Konečným cieľom vedy je vraj vytvorenie algoritmu, podľa ktorého môže pracovať i stroj. A vedu strašia zase filozofiou, ktorej akoby bolo cudzie poznanie charakterizované objektívnou pravdivosťou, dokazateľnosťou a verifikovateľnosťou. Zahrnutie filozofie do vedy sa považuje za podriadenie vedy subjektívnym názorom, ktoré vychádzajú z múdrosti, a nie z objektívno-vedeckého prístupu k skúmaniu objektu.

Marxizmus nekladie filozofiu a vedu do protikladu, ale samu filozofiu chápe ako systém vedeckého poznania, ktorý má svoj predmet a metódu teoretického postihnutia. Filozofia vznikla a vyvíjala sa ako učenie o bytí, jeho princípoch a podstatných určeníach. Nikdy sa neuspokojovala a nebude sa uspokojovať s tým, čo je dostupné empirickému poznaniu skutočnosti, ale snaží sa preniknúť k podstate, ktorú nemôže odhaliť empiria. Pritom od samého začiatku sa stará dištancovať na jednej strane od božských múdrostí a na druhej strane od poznania, ktoré sa zaoberá jednotlivými vecami, javmi a vzťahmi. Tak vznikla predstava o filozofickom alebo metafyzickom poznaní.

Táto forma poznania mala svoje zvláštnosti, ktoré sa týkali: 1. predmetu, 2. charakteru samého poznania, metódy jej dosiahnutia a jeho vývoja, 3. vzťahu poznania k ľudskej činnosti.

Počas celých dejín filozofie až po súčasnosť sa diskutovala otázka o podstate filozofického poznania. Na začiatku sa skúmala ľudská múdrosť ako zvláštny druh poznania, ktorým sa postihuje podstata. Avšak s postupným rastom poznatkov, vznikom jednotlivých oblastí vedy, ktoré tiež postihovali podstatu, zákony pohybu javov a vecí, začal sa skúmať vzťah filozofického poznania k rozvíjajúcej sa vede. Významní filozofi novoveku zahŕňajú filozofiu do oblasti vedecko-teoretického poznania a považujú ju za „čistú vedu“. Tu je potrebné vyzdvihnúť význam Hegla, ktorý v predslove k *Fenomenológii ducha* napísal: „Pravdivou formou, v ktorej existuje pravda, môže byť len jej vedecký systém. Mojim cieľom bolo priblížiť filozofiu k forme vedy, ktorý keby dostihla, mohla by sa zrieknuť svojho mena *Láska k poznaniu* a byť skutočným poznaním.

Filozofia sa musí premeniť z múdrosti na systém ozajstného vedeckého poznania a pritom súčasne zostať skutočnou filozofiou. Prišiel koniec filozofie, ktorá sa vyvíja v izolácii od vedeckého poznania ako jeho protiklad. Začlenenie filozofie do systému vedeckého poznania vyplývalo z celej zložitej historickej cesty jej vývoja. Toto začlenenie však neznamená redukovanie filozofie a jej predmetu na zvláštnu vedeckú disciplínu, ako je napr. formálna logika, čo bolo vlastné neopozitivismu. Filozofia si zachováva svoju špecifickosť ako forma spoločenského vedomia aj ako systém vedeckého poznania. Priznanie tejto špecifickosti však umožňovalo skrývať za filozofiu zvláštne

metafyzické videnie sveta, ktoré bolo tak alebo onak protikladné vedeckej metóde jeho postihnutia.

Zdalo by sa, že z tejto dilemy niet východiska. Alebo pozitivistická likvidácia filozofie ako zvláštneho druhu poznania a jej redukcia na výsledky jednotlivých vedeckých disciplín, alebo odkázanie filozofie za hranice skutočného vedeckého poznania a jej návrat späť k múdrosti, ktorá stojí nad vedami.

Tento problém vyriešil marxizmus, ktorý sa opieral o idey predchádzajúcich mysliteľov (hlavne o Hegla), pričom primerane prepracoval ich koncepcie.

Pravdivá filozofia, ako vyplýva zo skúsenosti marxisticko-leninskej filozofie, rozvíja sa na základe rozumového postihnutia svojho predmetu a tvorí systém poznania, ktorý vyhovuje všetkým kritériám vedeckosti. Pritom nestráca svoju špecifickosť a svoje zvláštne miesto vo vývoji duchovnej kultúry ľudstva.

Prekonanie metafyzického protikladu filozofie a vedy predpokladá zmenu charakteru filozofie, ale i chápanie samej vedy, jej podstaty a miesta v systéme spoločenského vedomia, prekonanie pozitivistického prístupu k jej obsahu. Vedecký náhľad na svet predpokladá filozofický svetonázorový prístup k nemu, ktorý vchádza do vnútornej štruktúry vedy a nie je pre ňu cudzí. Gallilei, Descartes, Newton, Darwin, Pavlov, Bohr, Einstein atď. boli vo svojom čase vedcami vo vlastnom zmysle tohto slova okrem iného hlavne preto, že ich nikdy neopúšťal filozofický prístup k predmetu svojho výskumu a výsledkom jeho poznania. Ďalší vývoj vedy jednoznačne demonštroval tento pohyb prírodovedy k riešeniu všeobecnoteoretických otázok, ktoré sú základom filozofického poznania.

Avšak vývoj filozofie v lone vedy neznamená stratu špecifickosti filozofického poznania, jeho predmetu a metódy, ale i úlohy filozofie medzi inými oblasťami vedeckého poznania. Zdôraznením myšlienky, že filozofia je formou vedeckého poznania, staviame sa proti opovrhlivému vzťahu k nej, proti tým "... ktorí — ako hovoril Hegel — sa ňou nezaoberali a namýšľajú si, že ju chápu bez akéhokoľvek štúdia, a tým že získali obyčajné vzdelanie a opierajú sa o náboženské cty, môžu filozofovať a posudzovať filozofiu"¹. Žiaľ, takýto vzťah k filozofii ako k niečomu, čo je všetkým dostupné, pochopiteľné bez špeciálnych vedomostí a prípravy, ešte neprežil. Pozitivistí napr. predpokladajú, že všetky večné „metafyzické“ problémy sa vyriešia v rámci vývoja špeciálnych vied a stavať ich ako zvláštny problém mimo ich rámca nemá zmysel.

I keď filozofia už dnes nie je odtrhnutá od úspechov vedeckého poznania, to ešte neznamená, že stratila zmysel a význam, že sa premenila na jednoduché vysvetľovanie faktov špeciálnych vied, na vedľajší produkt prírodovedeckého poznania.

Filozofia si zachovala svoj predmet i metódu, svoj zvláštny vzťah k svetu a k poznaniu, ktoré ho postihuje. Filozofia jednoducho nesumiruje jeho výsledky, je univerzálnou vedou vied a vypracováva všeobecnú metódu pohybu poznania k objektívnej pravde. Marxisticko-leninská filozofia, ktorá vychádza z materialistickej dialektiky, tvorí vedecký svetonázor, ktorý sa aktívne prejavuje v pohybe poznania. Vystupuje ako neviditeľný faktor práve v najkritickejších momentoch vývoja vedy, keď sa nastoľujú nové idey a teoretické konštrukcie.

II. Materialistická dialektika ako metóda a teória súčasného vedeckého poznania

V procese historického vývoja ľudského poznania nemenila sa len filozofia a špeciálne vedy, ale aj ich vzájomný vzťah. Každý filozofický systém poznáva určitým spôsobom

¹ F. Hegel, *Spisy* I, 21.

svet, najmä historický pohyb ľudstva. Snaží sa vplyvať na tento pohyb, na rozličné prvky kultúry a hlavne na proces vedeckého poznania. V súčasných podmienkach vplyva filozofia na vývoj vedeckého poznania ako svetonázor realizovaný v tvare metódy a teórie poznania.

Vývoj súčasnej buržoáznej filozofie ukazuje, že filozofia má vplyv na súčasnú vedu a existujú tiež pokusy prispôsobiť ju potrebám vedy. Za filozofiu, ktorá zodpovedala úrovni vedy vo všetkých štádiách svojej evolúcie, sa vydával pozitívizmus. Jeho predstavitelia stále tvrdili, že vývoj vedy, hlavne prírodovedy, do písma prebieha podľa ich gnoseologických receptov, ktoré sa opierajú o idealistickú interpretáciu experimentu a logické spracovanie jeho výsledkov.

Avšak pozitívizmus a zvlášť jeho mladší druh logický pozitívizmus nespĺnil do neho vkladané nádeje a dnes prežíva veľkú krízu. V spojitosti s tým vznikli v buržoáznej filozofii snahy o reštauráciu starých tradičných ontologických a epistemologických problémov. Takto sa buržoázna filozofia snaží zachrániť svoju autonómiu a nezávislosť vo vzťahu k špeciálnym oblastiam poznania a mať vplyv na ich vývoj. Preto tzv. večné metafyzické problémy, ktoré sa dotýkajú bytia, substancie, reálnosti, kauzálnosti atď., uznáva väčšina týchto smerov ako neodstrániteľné z filozofie a živo sa o nich diskutuje.

Prostý návrat k tradičným problémom filozofie nemôže spasiť buržoázny svetonázor. Tu nestačí len pochopiť, že cieľom filozofickej analýzy nie je jazyk, ale objektívny svet, opisovaný v pojmoch a vyjadrený určitým jazykom vedy. Filozofia musí vytvoriť vedecký pojmový systém, dávajúci zmysel objektívnej realite i procesu jej poznania, ktorý by mohol byť metódou vedecko-teoretického myslenia, pohybom poznania k novým výsledkom.

Nespokojnosť s neopozitivistickou a lingvistickou filozofiou v súčasných buržoáznych filozofických smeroch, zatiaľ vedie len ku vzkrieseniu niektorých starých metafyzických koncepcií, ktoré sú na úrovni predheglovskej filozofie. Čo sa týka formy pôsobenia na proces vedeckého poznania, v kruhoch západných vedcov sa vždy viac rozširuje koncepcia, že filozofia pomáha vede ako slobodná fantázia, ktorá dáva možnosť v oblasti výskumu prekročiť pevné hranice vedeckej metódy do oblasti slobodných, nezáväzných úvah.

Vzniká otázka: a) Ako môže filozofia v súčasných podmienkach odpovedať na otázky, ktoré vznikajú v rozvinutých oblastiach vedy? b) Je filozofia pre tieto oblasti i teraz zdrojom nových vedeckých ideí? V akom zmysle môže byť zdrojom ideí a koncepcií v súčasnej vede, napr. v rozličných oblastiach prírodných vied?

Filozofia za svoju niekoľkotisícročnú existenciu nahromadila množstvo rozličných ideí, ktoré môžu z prípadu na prípad produktívne zásobovať vedecké myslenie. Napr. pojem starých Grékov o „chaose“ alebo leibnizovskej „monády“, nehovoriac už o ideách atomistov. Súčasné vedecké poznanie pri všetkej svojej logickej striktnosti potrebuje však pomoc v smelých, možno povedať „bláznivých“ ideách. A v tom filozofia, ako je známe, vždy mala úspech. Niet pochybností, že dejiny filozofie vždy budú slúžiť ako sklad, z ktorého možno získať tie alebo iné idey, ktoré budú v súlade s potrebami danej doby.

Zdá sa však, že to nie je najhlavnejšia cesta pôsobenia filozofie na vývoj vedy. Dnes je už jasné, že filozofia nemôže byť dodávateľom hotových prírodovedných ideí, ktoré sa rodia v samých špeciálnych vedách. Pritom proces teoretického myslenia je stále zložitejší. V pojmovom aparáte, ktorým operuje súčasná veda, možno vydeliť dve úrovne. 1. pojmy, ktoré sa vzťahujú na špeciálne oblasti poznania, 2. pojmový aparát logického myslenia, ktorý možno rozdeliť na formálnologický, veľmi často vystupujúci

v konkrétnych prírodovedných teóriách vo forme matematického formalizmu a kategorijný aparát filozofie.

Nové idey a konštrukcie vo vede vznikajú ako výsledok teoretickej syntézy, ktorá v sebe obsahuje kategórie filozofického svetonázoru a ktoré vystupujú ako metóda vedecko-teoretického myslenia. V tom zmysle filozofia naďalej zostáva zdrojom nových vedeckých ideí a materialistická dialektika je jedinou metódou myslenia, ktorá zodpovedá súčasnému štádiu vývoja prírodných vied.

Na bohatom základe špeciálnych vied sa rozvíjali a zdokonaľovali i filozofické metódy myslenia. Spomeňme aspoň tie zmeny, ktoré sa bezprostredne dotýkajú logicko-gnozeologických problémov.

1. Zmenil sa názor na hodnotu a úlohu názorného obrazu vo vede, a tým začal prudký rozvoj systémov umelého jazyka, ktorý stojí ďaleko od názornosti. Jazyk sa rozčlenil na dva prvky. Na prirodzený jazyk, pomocou ktorého sa vyjadrujú výsledky empirických pozorovaní, a na formálny jazyk, v ktorom hlavnú úlohu má matematická symbolika.

2. Prehodnotila sa úloha experimentu a teoretického myslenia vzhľadom na nové poznatky. Experiment zostal zdrojom nových vedeckých ideí. Teória však nie je jednoduchou transformáciou experimentálnych faktov, ale syntézou, v ktorej vždy väčší význam získava teoretické myslenie.

3. Matematizácia a formalizácia poznania, ktoré chcú skončiť s intuitívnym faktorom, stali sa skutočnosťou. Súčasne s tým existuje druhá tendencia — zahrnutie tohto intuitívneho momentu ako základného prostriedku pri tvorbe nových teoretických konštrukcií. Veda sa snaží dostať za hranice pevného despotizmu formálnologickej dedukcie skokmi, pohybom mysle k principiálne novým výsledkom, smelými ideami a koncepciami, ktoré nachádzajú v súčasnosti prísne logické zdôvodnenia. Kde však hľadať logické a iné kritériá správnosti týchto ideí a koncepcií? Akými prostriedkami ich možno zdôvodniť?

4. Štruktúra vedy sa obohacuje pojмами, ktoré majú inštrumentálny charakter. Dotýkajú sa bezprostredne skúmaného objektu a poznatkov v ňom.

5. Vytvárajú sa fundamentálne teórie, ktoré syntetizujú poznatky z rozličných oblastí vedy. Veda objavuje vo svojich teóriách neočakávané vzťahy medzi javmi práve tam, kde sa zdalo, že neexistuje nijaká súvislosť. Tu vznikajú nové metódy, ktoré majú význam pri poznávaní objektov v rôznych vedeckých disciplínach.

6. Padol i „zdravý rozum“, ktorý sa opiera o ohraničenú skúsenosť predchádzajúceho poznania. Dostávame sa do oblastí paradoxálnych a „dôvtipných“ tvrdení a teórií, ktoré protirečia nielen zdravému rozumu, ale i rozumu chápanej skutočnosti vo všeobecnosti.

7. Skúmaný objekt je členený na jednoduchšie štruktúry a vzťahy. Pri jeho analýze sa používa systémová analýza.

Tieto zmeny vo vede nastolili mnoho filozofických problémov. Dokázali nedostatok predchádzajúceho aparátu analýzy poznania a nútia hľadať nové logické prostriedky. Okrem toho vytvorili vo vede takú situáciu, že bez logicko-gnozeologickej analýzy pojmov nemôžeme rozvíjať novú vedeckú teóriu. Najvýraznejším príkladom je vznik a rozpracovanie základov matematiky. Problém logicko-gnozeologickej analýzy nových faktov v oblasti prírodných vied ostro formuloval už V. I. Lenin. Tým vážnejší sa javí v súčasnej vedeckotechnickej revolúcii, z ktorej vyplývajú dôležité sociálne a teoretické závery. Revolúcia vo vede spôsobila zmeny v štruktúre vedeckého poznania, v spôsoboch získavania nových výsledkov, vo vzťahu empirického a teoretického, intuitívneho a formálneho, ako aj vo vzájomnom vzťahu rozličných metód

poznávania atď. Formálna logika napr. podstatne zmenila arzenál svojich záverov, ktorý doplnila novými logickými kalkulmi. Preto mnohí považovali formálnu logiku v jej novom tvare za metodológiu súčasného vedeckého poznania.

Treba uznať, že súčasná logika vyjadřila vlastným spôsobom jednu z tendencií vývoja dnešného vedeckého poznania. Pochopila, že jazykové symbolické štruktúry sa zmenili na formy, ktoré svojrúznym spôsobom vyjadřujú výsledky poznania a empirického pozorovania. Okrem presnosti, neprotirečivosti a dokázateľnosti výsledkov poznania je schopná prepracovať sa i k novým výsledkom, ktoré nemôžeme získať inou cestou. Z toho mnohí filozofi a logici súdia, že súčasná veda sa vyvíja prostredníctvom použitia aparátu a metód formálnej logiky.

V skutočnosti to nie je tak. Vedecké poznanie sa vyvíja zmenou pojmov a princípov, vyzdvihnutím nových ideí, na základe ktorých sa konštruujú nové teórie. Veda nemá do činenia len so zmyslovými percepciami a formálnologickou dedukciou, ale aj s vývojom myslenia, ktoré zahŕňa v sebe syntetickú činnosť rozumu, intelektuálnu intuíciu atď. Preto je pre ňu nevyhnutná metóda, ktorá by objasňovala proces poznania v celku a ktorá by zároveň vypracovávala aparát pre činnosť myslenia. Fakt, že veda nepotrebuje len logickú metódu skúmania vnútorných formálnych vzťahov vo vnútri niektorého relatívne uzavretého systému poznania, ale aj v širokom zmysle metódu skúmajúcu pohyb poznania k novým výsledkom, pochopili i predstavitelia buržoáznej filozofie. Nepodarilo sa im však takúto metódu vytvoriť.

Čas potvrdil, že takou filozofickou metódou vedecko-teoretického poznania je materialistická dialektika, ktorej zákony a kategórie sú základom syntézy poznania a pomocou nich sme schopní riešiť nové vedecké problémy. Jedno môžeme tvrdiť smelo, že materialistická dialektika ako logika a teória poznania súčasnosti sa osvedčila v procese vývoja vedy a spoločenskej praxe. Možno to doložiť mnohými príkladmi z dejín filozofie.

Marxizmus 19. storočia organicky zjednotil na základe syntézy vedeckého poznania vedu s materialistickou dialektikou. Avšak už na začiatku 20. stor. pociťoval V. I. Lenin nevyhnutnosť urobiť analýzu kategórie teórií poznania dialektického materializmu s prihliadnutím na revolúciu vo fyzike. V tejto spojitosti pripomenul v *Materializme a empiriokriticizme* slová F. Engelsa, že „s každým novým epochálnym objavom i v prírodnohistorickej oblasti musí materializmus nevyhnutne meniť svoju formu. A odvtedy, ako aj dejiny boli objasnené materialisticky i tu sa objavuje nová cesta pre rozvoj materializmu“².

Dnes, keď revolúcia vo vede prerástla v totálnu vedeckotechnickú revolúciu, problém zmeny formy materialistickej dialektiky získal ešte väčší význam. Možno smelo povedať, že riešenie tejto úlohy je základom pre filozofické vysvetlenie faktov vývoja prírodných a spoločenských vied. Tu sa konkretizuje pracovný vzťah filozofov marxistov a predstaviteľov špeciálnych vedeckých disciplín. V tomto smere filozofia dialektického materializmu aktívne pôsobí na vedeckých pracovníkov, ktorí sú pod vplyvom buržoázneho svetonázoru.

Keď hovoríme o zmene formy materialistickej dialektiky, nejde o jednotlivé zmeny v systéme kategórií marxistickej filozofie, ale o fundamentálnejšiu frontálnu syntézu súčasného vedeckého poznania, výsledkom ktorej by bolo rozvítie a obohatenie všetkých zákonov a kategórií materialistickej dialektiky. Preto je nevyhnutná systematická analýza všetkých už existujúcich kategórií, ako aj vytvorenie nových, ktoré sú nevyhnutné v procese poznania. Zanedbávaním tejto úlohy môže materialistická dialek-

² K. Marx, F. Engels, *Spisy* 21, 286.

tika vyústiť do sofistiky nového času, do logickej hry kategórií, ktoré vždy čím ďalej tým viac strácajú spojitosť s reálnym procesom poznania a spoločenským životom. Vtedy sa môže znova na dlhý čas rozísť s vedou. Vedeckí pracovníci špeciálnych disciplín budú nútení hľadať filozofické útočisko u neopozitivistov, štrukturalistov a v iných smeroch, ktoré sú v riečišti metafyziky, ale jednostranne odrážajú niektoré momenty procesu súčasného vedeckého poznania. Inými slovami materialistická dialektika ako logika a teória poznania bude tým efektívnejšie pôsobiť na proces vývoja konkrétnych oblastí vedy, čím úplnejšie a hlbšie odráža vo svojich zákonoch a kategóriách výsledky týchto vied.

Filozofia nie je na to, aby dávala patentované recepty, ktoré si musia konkrétne vedy osvojovať a používať, ani na to, aby konštruovala nejaký univerzálny obraz sveta, v ktorom každá veda musí nájsť svoje miesto. Filozofia musí zdokonaľovať filozofický svetonázor, jeho kategoriálny aparát, ktorý je metódou vedecko-teoretického myslenia.

III. Aktívnosť subjektu a problém objektívnosti poznania

Za jeden z metodologických predpokladov frontálnej syntézy vedeckého poznania, ktorý spôsobuje zmenu formy dialektického materializmu, pokladáme analýzu zvláštností súčasného poznania, hlavných tendencií jeho vývoja. Vo filozofickom zmysle na prvé miesto treba postaviť rast aktívnosti subjektu pri postihovaní objektívnej reality. Táto aktívnosť sa nazýva procesom vedeckého poznania vo všetkých jeho oblastiach a na novom základe znova kladie večné gnozeologickú otázku. Možno v podmienkach vždy rastúceho pôsobenia subjektu na predmet poznania hovoriť o objektívnosti jeho výsledkov?

Aktívnosť subjektu má dva aspekty: predmetno-praktický a teoretický. Prvý určuje druhý. Filozofické riešenie problému aktívnosti subjektu v predmetno-praktickom i teoretickom zmysle bolo v princípe dané K. Marxom v tézach o Feuerbachovi. Toto riešenie u K. Marxa vyplývalo predovšetkým zo zovšeobecnenia vývoja dejín filozofie a nie z analýzy vlastného vedeckého poznania. Za vlády newtonovskej fyziky sa prvá Marxova téza o L. Feuerbachovi zdala neobvyklou, akoby vystupovala proti objektívnosti poznania i základnej teoretickopoznávajúcej premise materializmu, že objekt poznania existuje mimo a nezávisle od poznávajúceho subjektu. Kvantová mechanika prišla na tento záver nezávisle od filozofie. Fyzici však nemohli objasniť, ako možno hovoriť o objektívnosti poznania, keď predmet poznania je daný vo forme ľudskej činnosti, ktorá zahŕňa do seba aktívne pôsobenie subjektu na predmet poznania. Do predmetu vedy sa zahŕňajú vždy zložitejšie prírodné a sociálne objekty. Jej metódy sa stávajú dokonalejšie, vycibrennejšie. Zdokonaľujú sa prostriedky pôsobenia subjektu na objekt. Človek nepoznáva len predmety reality, ale vo svojej praxi tvorí nové, ktoré neexistujú v prírode. Všetky tieto fakty sa rôzne filozoficky hodnotia, vytvárajú sa rôzne koncepcie, ktoré sa kriticky stavajú i k marxistickej filozofii.

Prekonanie týchto koncepcií je možné a nevyhnutné jedine na základe presvedčivej a argumentovanej odpovede z pozície vedeckej filozofie na všetky otázky, ktoré súčasná veda a historická prax stavajú pred epistemológiou a logikou a ktoré sa subjektívne jednostranne posudzujú v buržoáznej filozofii.

Človeka zaujíma, čo možno robiť s prírodou na základe jeho poznania. Filozofia stavia ako základnú otázku, či pozná človek prírodu takú, aká je. Vždy vznikali pochybnosti o pozitívnom riešení tohto problému, ale teória poznania v každej etape svojho vývoja dávala odpovede, ako ho možno riešiť. Progres poznania však vždy

prikladal polienka do ohňa týchto pochybností a dnes vo forme tohto horiaceho materiálu vystupuje aktívnosť ľudského vedomia, vyjadreného formou všemožného materiálneho a intelektuálneho inštrumentária, ktorým človek energicky zasahuje do poznávaného predmetu.

Problém človek — nástroj — objekt sa už dávno skúma i z teoretického hľadiska. Podľa môjho názoru sa tento problém vyrieši, ak sa bude riešiť iná otázka, t. j. človek — poznávajúci inštrument, vyjadrený pojmovým aparátom objektívnej skutočnosti. Ved nástroj — to je zhmotnený ľudský pojem alebo koncepcia a nič viac. Nástroj, ako aj nová látka sa tvoria na základe ideí človeka, vzhľadom na ktoré stále vzniká pochybnosť o raste vplyvu subjektu na ich poznanie.

V súčasnosti je tento problém vyjadrený aktívnym pôsobením matematiky a iného formálneho aparátu, ktorý je jazykom súčasnej vedy, na priebeh procesu poznávania. Nie náhodou je problém jazyka centrom gnozeologických výskumov. Riešenie sa hľadá v konštrukcii jazyka, ktorým by bolo možné objasniť podstatné fakty vedy. O čo vlastne ide? O nový jazyk alebo o nový pojmový filozofický aparát? Zdá sa, že o to druhé. Vedeckopojmový aparát vo funkcionálnom zmysle vystupuje v tvare jazyka vedy, ktorým sa vyjadrujú výsledky experimentálneho skúmania objektu. Dnes je takýmto jazykom vedy matematika. To, že výsledky experimentu vo vede sa vysvetľujú na základe už existujúcich pojmov, nie je prekvapujúce, ani gnozeologicky nové. Avšak v súčasnosti spôsobujú zmätky dva momenty: 1. Pojmový aparát vedy, ktorý vystupuje ako jej jazyk, vždy vo väčšej miere sa preberá z vedy, ktorá daný objekt neskúma. 2. Spojitosť týchto pojmov s objektívnou realitou sa čím ďalej tým viac stiera, stávajú sa akýmsi pomocným materiálom, za pomoci ktorého teoreticky ovládame objekty.

Ak analyzujeme napr. súčasnú fyzikálnu teóriu, obsahuje aspoň dva komponenty: 1. Formálne štruktúry vyjadrené jazykom matematiky, 2. empirické fakty. Nemožno ju redukovať len na formálny aparát. Vždy sa bude blížiti k poznaniu, pri ktorom získané formuly a rovnice bude možné interpretovať. Vedecká teória predstavuje kategoriálnu syntézu formálneho aparátu i skúsenosti. Je jasné, že súčasné vedecké poznanie so svojim mocným formálnym pojmovým aparátom a vytribenou technikou je svojimi výsledkami bližšie k realite, k objektívnej pravde ako poznanie, ktoré sa orientuje na bezprostredný odraz objektu. Predsa dokázať túto jeho objektívnosť, filozoficky ju zdôvodniť je už omnoho ťažšie.

IV. Problém praxe a jednota subjektívnej a objektívnej dialektiky

Mnoho rozličných gnozeologických úvah vzniklo okolo otázky nepostihnuteľnosti efektívnosti matematiky. Ako možno dokázať objektívnu pravdivosť teórií súčasnej fyziky a vyvrátiť tvrdenia, že rozhodnú úlohu v procese poznania má intuícia a umenie? Vierou, že pojmy a teórie súčasnej vedy, hoci sa tvoria za pomoci formálneho aparátu a indukcie, majú objektívny charakter, odrážajú realitu a kritériom ich pravdivosti je prax? I keď je toto tvrdenie správne, musí sa objasňovať a dokazovať skutočnou analýzou vzniknutej situácie, zvláštnosťami vývoja vedeckého poznania. A to tým viac, že pojem praxe sa často v našej filozofickej literatúre zjednodušuje a odvolávanie sa naň vyzerá ako únik od riešenia problémov, ktoré stavia pred marxisticko-leninskú gnozeológiu súčasné vedecké poznanie.

Predovšetkým si musíme vyjasniť, prečo vedecké poznanie i keď je stále abstraktnejšie z hľadiska svojej formy, potrebujúc vždy viac formálneho aparátu, vytvára pojmy a teórie, ktoré sú bližšie k podstate objektu, jeho zákonitostiam a v tom

zmysle konkrétne svojím obsahom. Takto matematika tvorí poznanie, ktoré spĺňa funkciu jazyka v iných vedách. Jej znaky a formuly sú formou myslenia, formálnou štruktúrou, ktorá umožňuje vyjadriť obsah danej vedeckej disciplíny. Pretože matematické konštrukcie a formy sa brali z oblasti nefyzikálnej teórie a fyzika je im nútená podriaďovať svoj empirický obsah, vzniká domnienka, že rozum v tvare matematických formúl predpisuje prírode zákony. Preto je potrebné urobiť hlbokú teoretickú analýzu vedeckého poznania, objasniť, aké miesto v ňom zaujíma formálny pojmový aparát. To je možné len na základe materialistickej dialektiky ako teórie poznania a logiky marxizmu-leninizmu. Pretože ak zostaneme na pozíciách nazeravého materializmu, potom sa musíme nevyhnutne uspokojiť len s vierou v objektívnosť poznania alebo súhlasiť s argumentmi subjektivistických gnozeologických koncepcií.

Je všeobecne známe, že dnešné vedecké pojmy, aj keď sú abstraktné, umelé a odtrhnuté od objektu, v skutočnosti ho postihujú hlbšie a úplnejšie ako nazeravé modely, ktorými veda operovala v raných stupňoch svojho vývoja. Manipulácia matematickými formulami, ktorou sa dosahujú určité výsledky v poznaní, súhlasná s empirickou skutočnosťou, pripomína len svojou vonkajšou formou spontánnu samočinnosť vedomia. V skutočnosti však je jej zdrojom objektívna ľudská prax. Preto sa ukázala ako historicky neutržateľná teória poznania, ktorá sa pokúšala odtrhnúť od objektívne existujúceho predmetu poznania, pričom obchádzala praktickú činnosť človeka. Avšak skutočným vyjadrením aktivity subjektu, jeho spojitosti s javmi a procesmi objektívneho sveta je prax. V nej je stelesnená jednota substancie a subjektu.

Marxizmus chápe prax ako zmyslovo-materiálnu činnosť, zameranú na zmenu foriem objektívnej reality, prírodnej alebo sociálnej. V ňom prax — kategória odкрýva svoj obsah vo vzťahu k iným pojmom, ako je napr. pojem subjekt a objekt. Treba si ďalej ujasniť, že i keď pojem praxe spája s činnosťou subjektu, nie je každá činnosť človeka praxou. V poslednom čase sa objavili teórie, ktoré považujú za prax i teoretickú činnosť, pretože je tiež výsledkom činnosti človeka. Ideálne teoretická činnosť ako činnosť subjektu vychádza z praxe. To však neznamená, že ona sama je praxou. Možno nakoniec postaviť otázku o mieste ideálna v štruktúre praxe. Nie je však potrebné riešiť ju metafyzickým protikladom ani stotožnením ideálna a praxe. Stotožnenie aj ich protikladné postavenie vzniká ako výsledok chápania praxe len ako subjektívnej činnosti, pričom sa neberie do úvahy, aká je to činnosť a aký je jej objektívny predmet. Prax je jednotou subjektu a objektu, je aktívna vo svojej forme, je predmetno-zmyslová podľa svojho obsahu a výsledkov. Tu vidíme jej odlišnosť od ideálna, ktorého hodnota a význam nie sú založené na ňom samom, ale na tom, čo vzniká ako výsledok jeho praktickej realizácie. Naproti tomu prax sama mení realitu. V. I. Lenin síce nastolil problém zjednotenia praxe a poznania, ale nikdy ich nestotožňoval, nepovažoval samo poznanie za prax.

Preto sa v dialektickom materializme na jednej strane zahŕňa objekt do štruktúry praxe a na druhej strane sama prax vchádza do objektívnej reality, ktorá je protipólom ľudského vedomia. V jednote subjektu a objektu v praxi aktívnou zložkou je subjekt a určujúcou objekt. Činnosť subjektu a jeho aktívnosť je podstatne podmienená vlastnosťami a zákonitosťami objektu, ktoré už človek poznal.

Koncepcie, ktoré príliš zdôrazňujú aktívnosť ľudskej praxe, zakrývajú jej objektívny zdroj a považujeme ich za jednostranné. Úroveň ľudskej praxe závisí od stupňa vývoja subjektu, ale je podmienená objektívnou realitou, a to natolko, nakoľko a v akých formách vošla do jeho činnosti.

Správne chápanie subjektívneho a objektívneho vzťahu v praxi je kľúčom k riešeniu mnohých filozofických otázok a zvlášť tých, ktoré nastoluje teória poznania.

Prax vystupuje ako základ a kritérium pravdivosti poznania hlavne preto, lebo zjednocuje v sebe objektívnu podstatu transformovanú ľudskou činnosťou. Reálna prax rodí ľudské poznanie, ktoré je podľa zdroja a obsahu objektívne a tým sa stáva objektívnym i vzťah subjekt—objekt.

Súčasný vedecký poznávanie, dialektika jeho pohybu, charakter výsledkov vyzdvihujú ako aktuálny filozofický problém vzťah subjektívna a objektívna. S týmto problémom sa stretla i moderná fyzika, ktorej mnohí predstavitelia hľadali oporu v subjektívizme alebo platonizme. Ukázalo sa, že fyzika bez vedeckej filozofickej teórie poznania nie je schopná pozitívne riešiť nastolené problémy.

Vedecká filozofická teória poznania, ktorú dáva dialektický materializmus a ktorá je založená na analýze vývoja vedeckého poznania a jeho súčasných výsledkov, odкрýva dialektiku subjektu a objektu. Dialektika subjektívna a objektívna je kľúčom ku gnozeologickému chápaniu výsledkov súčasného poznania, zákona a tendencií jeho vývoja. Je obsiahnutá i vo filozofických kategóriách, na základe ktorých prebieha proces vedeckého poznania. V nich sú príroda a človek, substancia a subjekt dané v jednote. Formálny aparát dnešnej vedy spolu so zákonmi a pojmi materialistickej dialektiky spĺňa túto kategóriálnu funkciu a svojím objektívnym obsahom v procese poznania postihuje predmet v celej jeho hĺbke a úplnosti. Tento proces má svoje špecifické zvláštnosti, ktoré určuje obsah jednotlivých kategórií.

Proces súčasného vedeckého poznania v rozličných oblastiach vedy skvele demonštruje aktívny odraz objektívnej reality. Poznanie nie je zrkadlovým obrazom, ale tvorivý aktívny odraz, pomocou ktorého sa v praxi vytvára nový svet vecí a vzťahov.

Marxisticko-leninská teória poznania dala vo všeobecnom tvare riešenie tých otázok, ktoré nastoluje súčasná veda a ktorých analýza dáva možnosť prehĺbiť tézy marxistickej gnozeológie. Potom ju môžeme s úspechom použiť i v procese poznania v jednotlivých oblastiach vedy.

V. Filozofia a jednota vedeckého poznania

Všeobecne priznanou zvláštnosťou poznania v súčasnosti je jeho diferenciácia a integrácia. Dnes namiesto jednej vedy máme do činenia so systémom vied, ktorých teoretické systémy a ktorých abstrakcie sa podriaďujú určitým pravidlám. Kvantita týchto systémov stále rastie. Ak sa odhalí nová predmetná oblasť, ktorá vchádza do sféry praktickej a teoretickej činnosti človeka, vzniká otázka: Nie je tento teoretický systém poznania samostatnou vedou?

Pred nami existuje množina vied, ktoré majú svoj špecifický predmet, metódu, štruktúru a jazyk. Potom ako je možná jednota tohto vedeckého poznania, aké je miesto filozofie a jeho systému? Jednota poznania, ktoré sa v minulosti zahŕňalo do systému pod názvom filozofia, dávno už stratila zmysel. Dnešné oblasti vedeckého poznania a ich jazyky nemôžeme redukovať na nejaký univerzálny jazyk bez toho, aby nestratili časť svojho obsahu. Každému je jasné, že konštrukcia nejakej jednej univerzálnej, unifikovanej vedy s jedným jazykom je nespĺniteľná úloha.

Túto diferenciu vedeckého poznania súčasne sprevádza i jeho integrácia. Pod ňou netreba chápať zjednotenie existujúcich systémov v niečo jediné, ale snahu v procese vzájomného podmieneného vývoja preberať jednotlivé progresívne metódy a jazyk, ktoré by sa mohli použiť pri skúmaní vlastného objektu.

Tento druh integrácie má veľký vplyv na proces vývoja súčasného vedeckého poznania. Cieľom takejto integrácie je prenos metód a jazyka z jednej vedy do druhej,

pomocou ktorých je druhá schopná riešiť také problémy, ktoré by inak v jej rámci neboli riešiteľné. Ako príklad môžeme uviesť kozmológiu, ktorá používa s veľkým úspechom aparát všeobecnej teórie relativity.

Produktívny prenos metódy a jazyka z jednej vedy do druhej má za následok i rozvoj týchto metód a jazykov. Napr. široké použitie kybernetiky a jej metód pri riešení úloh v biológii, medicíne, ekonomike nie je prínosom len pre vývoj týchto vied, ale i pre samu kybernetiku. Rozširuje jej obsah a obohacuje jej aparát a metódy. Podobne i humanitné vedy sa vždy viac a viac približujú k prírodným vedám, a to nielen svojou presnosťou, ale aj metódami. Matematický aparát, experiment stávajú sa prostriedkom výskumu človeka a spoločnosti. To však neznamená, že sa stráca špecifickosť predmetu humanitných vied.

Toto zblížovanie jednotlivých vedeckých disciplín, ktoré má veľký vplyv na progres celého vedeckého poznania, nastoľuje rad vážnych metodologických otázok. Filozofia nezahŕňa už v sebe poznatky iných vied, a preto nemôže nahradiť ani jednu špeciálnu vedu. Sama sa stala poznaním o poznaní. Vypracováva všeobecne metódy a jazyk ľudského poznania. A v tomto zmysle je metavedou.

Rozpracovanie marxisticko-leninskej filozofie ako teórie poznania, jej zákonov a kategórií vo vzťahu k zvláštnostiam a potrebностям súčasnej vedy, predpokladá špeciálny výskum problémov metodológie poznania sociálnych javov. Poznanie ako spoločenský jav je založený na dialektike subjektu a objektu, ako aj predmetnej praktickej činnosti. Prírodovedné poznanie je vo svojej podstate sociálne.

Vedeckotechnická revolúcia má vplyv na všetky zložky ľudského života. Odhaľuje nevídané možnosti rozkvetu materiálnej a duchovnej kultúry ľudstva. Úloha a význam filozofie v podmienkach intenzívneho rozvoja vedy a techniky nupadá, ale rastie. No nie každej filozofie, ale len takej, ktorá sama je vedou, ktorá ide ruka v ruku s vedeckým a sociálnym procesom, má vplyv na ich vývoj a zovšobecňuje výsledky úspechov vedy, ako aj zmien v živote spoločnosti.

Marxisticko-leninská filozofia, tým že zahŕňa do seba skúsenosti predchádzajúceho vedeckého myslenia, môže pôsobiť na sociálny a vedeckotechnický pokrok. Je teóriou a metódou, ktorá usmerňuje vedeckotechnické myslenie na prehĺbovanie zákonov pohybu prírody a spoločnosti, na praktické pretvorenie sveta v záujmoch pracujúceho človeka. Sila vedeckej filozofie je v jej stálom vývoji, v obohacovaní jej zákonov a kategórií, v tvorivom hľadaní nových ciest pohybu myslenia. Len taká filozofia môže vydržať názor reakčného svetonázoru. Zároveň je aj v styku s novou skutočnosťou, ktorá sa vytvorila vo vede a v spoločnosti, schopná určiť reálne cesty jej výskumu a byť i teoretickým základom riadenia spoločenských procesov.